

Hovedstadsområdet's erhvervs- og befolkningsudvikling. Viden og forskningstemaer

Høgni Kalsø Hansen (hh@ign.ku.dk) og Lars Winther (lw@ign.ku.dk)

Sektion for Geografi

Institut for Geovidenskab og Naturressourceforvaltning

Københavns Universitet

Øster Voldgade 10

1350 København K

Januar 2019

Introduktion

Dette notat giver en kort oversigt over den mest centrale, videnskabelige baserede viden, som findes om især Hovedstadsområdet erhvervs-, men også befolkningsudvikling med fokus på de sidste 25 års urbanisering. Formålet er at afdække de centrale processer i Hovedstadsområdets udvikling for at kunne pege på væsentlige forskningstemaer, der kan tilvejebringe ny viden om Hovedstadsområdets udvikling og udfordringer på baggrund af perioden efter krisen i 2007/2008 og strukturreformens implementering. I forlængelse af dette notat vil der på baggrund af et unikt datasæt omkring erhverv og befolkning fordelt på Fingerplanens geografi blive lavet fire notater, som beskriver udvikling i Hovedstadsområdet i tiden efter den finansielle krise. Dette notat har således til formål at pege i retning af underbelyste emner og problemstillinger og til sidst i notatet er oplistet en række temaer, der skal virke som inspiration til fremtidige studier for interesserede studerende og forskere¹.

BOKS 1: Hovedstadsområdets geografiske inddeling

I den videnskabelige litteratur er Hovedstadsområdet, håndfladen og fingrene defineret med variation mellem studier og over tid bl.a. før og efter strukturreformen. Fælles er dog, at de medtagne studier alle i større eller mindre grad dækker det område, som defineres som Hovedstadsområdet i Fingerplan 2017, 2013, 2007, og derfor kan give et indblik i de centrale erhvervsmæssige strukturer og processer i Hovedstadsområdet. Ligeledes er der lavet forskellige opdelinger af Hovedstadsområdet i forskellige zoner, som dog ikke dækker opdelingen i Fingerplan 2017: 1) det indre storbyområde, 2) det ydre storbyområde (byfingrene), 3) de grønne kiler, og 4) det øvrige hovedstadsområde. Studierne giver dog en indikation af både den koncentriske udvikling og udviklingen på tværs af zonerne. Alt i alt giver den videnskabelige litteratur et indblik i Hovedstadsområdets udvikling gennem de sidste årtier og hvilke processer, som har været omdrejningspunktet især før krisen.

Hovedstadsområdet som defineret i FP17 har siden 1990'erne været præget af befolkningsvækst, beskæftigelsesvækst og stigende urbanisering (se figur 1 og boks 1). Den stigende urbanisering har haft mindst to former. For det første en styrkelse af håndfladen og centralkommunerne i form af beskæftigelses- og befolkningsvækst, og på den anden en fysisk spredning af byen, hvor større og større dele af området er blevet påvirket af urbaniseringen i form af f.eks. udflytning (Andersen et al., 2011; Engelstoft, 2009). I dag fremstår Hovedstadsområdet, som et nationalt center, men tidligere forskning har påvist, at Hovedstadsområdet har en betydelig diversitet med en ulig geografisk udvikling i og imellem de forskellige geografiske kategorier, som udgør Fingerplanen og Hovedstadsområdet.

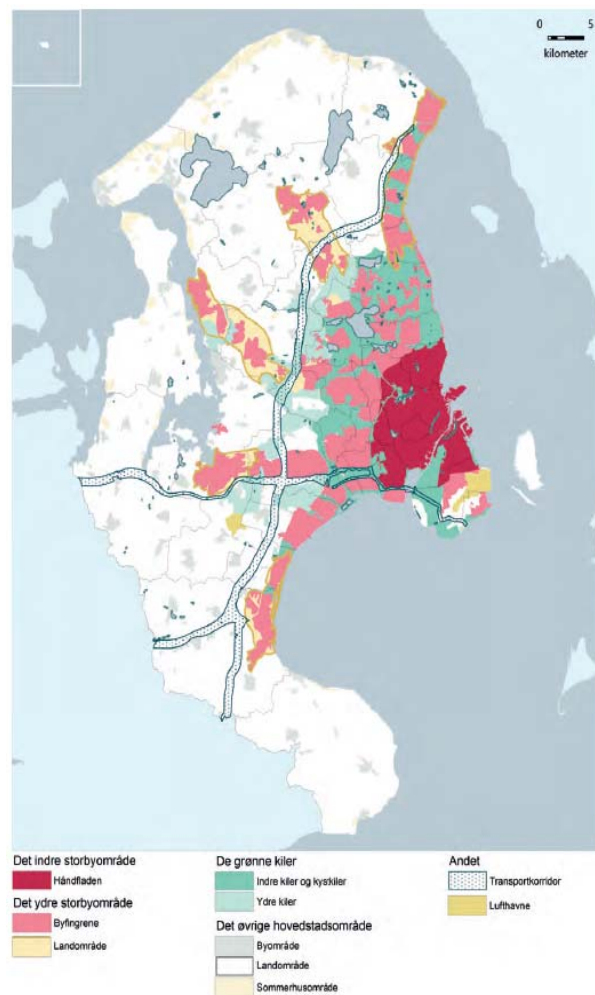
Den videnskabelige litteratur om erhvervs- og befolkningsudvikling i Hovedstadsområdet i post-krisen-tiden er begrænset (efter 2008). Således ved vi kun relativt lidt om den samlede udvikling i området efter krisen og frem til i dag. Indtil krisen findes en begrænset, men

¹ Data opgjort efter områder, jf. kort 1, kan tilgås på <http://planinfo.statistikbank.dk/statbank55/default.asp?w=1920>

oversigtlig videnskabelig litteratur om både transformationen fra industriby til vidensby og selve fremkomsten af vidensbyen, urbaniseringen og vækstens geografi (Engelstoft, 2009; Hansen & Winther, 2012; Andersen et al., 2011; Andersen & Winther, 2010; Jørgensen et al., 2017). Dette materiale tyder på, at udviklingen efter krisen forstærker urbaniseringen af Hovedstadsområdet, men hvor vækstperioden fra starten af 1990'erne og frem til krisen i 2008 både havde en vækst i de centrale dele af Hovedstadsområdet samt en ekspansion af byen til at inkludere større dele af hele byregionen inklusive de peri-urbane områder (Kyndesen et al., 2016), så synes tiden efter krisen at være præget af en yderligere centralisering i håndfladen. Spørgsmålet er, om der er tale om en ny fase af urbaniseringen, som følge af erhvervenes og befolkningens ændrede lokaliseringsbehov?

Dette er det første notat af fem notater om Hovedstadsområdets geografi, befolknings- og erhvervsudvikling. De næste fire notater vil med udgangspunkt i unikke data kort beskrive et afgrænset emne. Efter en kort gennemgang af den væsentligste litteratur peges der til sidst på en række spørgsmål inden for tre temaer – geografi, erhverv og befolkning – som vil kunne give mere viden om den dynamiske udvikling i Hovedstadsområdet efter krisen.

Figur 1: Fingerplanens struktur

Hovedstadsområdets erhvervsudvikling

Hovedstadsområdet fremstår i dag som det nationale vækst- og erhvervscenter, hvor bl.a. forskning og udvikling højtuddannet arbejdskraft og økonomisk vækst er koncentreret (Hansen & Winther, 2012). Hovedstadsområdet har endvidere en koncentration af højteknologiske virksomheder og vidensintensive serviceerhverv (Skytt-Larsen & Winther, 2015; Hansen et al., 2014). Selv efter finanskrisen i 2008 har Hovedstadsområdet klaret sig bedre, beskæftigelsesmæssigt end det øvrige land i perioden efter krisen (Winther 2017; Hansen & Winther, 2017). Hansen & Winther (2017) har vist, at nedgangen i beskæftigelsen i perioden 2008-2013 var den lavest og under landsgennemsnittet i Hovedstadsområdet, og Winther (2017) viste, at der sågar var en ikke ubetydelig fremgang i beskæftigelsen i centralkommunerne i perioden 2008-2015, hvilket peger i retning af en geografisk omstrukturering af Hovedstadsområdet i tiden efter krisen.

På trods af denne position er Hovedstadsområdet udfordret mht. tilgængelighed til kvalificeret arbejdskraft, innovation og produktivitet, udvikling, demografi (færre erhvervsaktive) og mobilitet og tilgængelighed (OECD, 2009; Vækstforum Hovedstaden, 2011; Jørgensen et al., 2017). Dette er væsentlige parametre i forhold til de regionale virksomheders fremtidige konkurrenceevne, hvor rammebetingelserne for erhvervene og virksomhederne er afgørende for at de forbliver konkurrencedygtige på globale og lokale markeder. Afgørende for udviklingen er således en række stedsspecifikke, immobile fordele herunder f.eks. det bebyggede miljø med bl.a. langtidsinvesteringer i infrastruktur for at sikre mobilitet (Bothe et al., 2017). Derudover er det vigtigt, at virksomheder har adgang til lokale arbejdsmarkeder, kunder, markeder, partnere og informations- og vidensrige miljøer, som kan understøtte innovation og kreativitet. Dertil kommer de sociale, kulturelle, politiske rammebetingelser, der alle kan have effekt på udviklingen af erhverv, virksomheder og innovation. Et af nøgleordene i denne sammenhæng er tilgængelighed, tilgængelighed til forskellige ressourcer f.eks. viden, markeder og veluddannet arbejdskraft med de rette kompetencer (Winther, 2013).

Geografisk og erhvervmæssig omstrukturering

Hovedstadsområdet har udviklet sig fra traditionel industri- og havneby til en videns- og serviceøkonomi og er i dag præget af en erhvervmæssig kompleksitet og diversitet, men også specialisering inden for f.eks. højteknologisk industri, vidensintensiv erhvervsservice og oplevelsesøkonomi (Winther, 2017; Hansen et al., 2014; Skytt-Larsen & Winther, 2015; Smidt-Jensen et al., 2009). Det medfører, at forståelsen af lokalisering, erhvervs vækst og udvikling og ikke mindst planlægningen må forholde sig til mange forskellige typer af lokaliseringsbehov: fra traditionel industri og transport, hvor plads og fysisk tilgængelighed kan væsentlige lokaliseringsbehov til rådgivning, hvor adgang til højt specialiseret arbejdskraft og (globale) vidensnetværk vægtes højere. Det betyder også en vedvarende omdannelse, hvor den ny økonomi efterspørger de centrum- og lufthavnsmære dele af Hovedstadsområdet, men også at der er en efterspørgsel efter andre arealer f.eks. arealer til transport- og logistikerhverv ved især udfaldsvejene (Jørgensen et al., 2017).

København og de større byer i Danmark blev ramt af afindustrialisering i 1970'erne og 1980'erne. Der foregik i disse årtier en omlokalisering af industrien – den bevægede sig mod vest (Maskell, 1986; Winther, 2001). Omlokaliseringen var påbegyndt allerede mod slutningen af 1960'erne, hvor den især bestod af virksomhedsflytninger fra København til andre steder i landet. I 1970'erne ændrede omlokaliseringen karakter. Den bestod nu hovedsageligt af virksomhedslukninger og nedskæringer i storbyerne og vækst og etablering af nye virksomheder i de mere rurale regioner i Jylland, som i disse år oplevede en beskæftigelsesvækst. Det er vigtigt at påpege, at der i denne periode var en vækst i Hovedstadsområdet inden for f.eks. højteknologisk industri og en lang række serviceerhverv herunder erhvervsservice (Breum, 1991). Denne udvikling fandt hovedsageligt sted uden for de centrale dele af Hovedstadsområdet bl.a. i de nyere erhvervsområder i Ballerup og Høje-Taastrup, der bl.a. skabte nye rammer om back-office-funktioner og IT-erhverv (Illeris, 1997). Det var denne udvikling som ændrede sig i 1990'erne og 2000'erne, hvor fremkomsten af videns- og serviceøkonomien skabte ny vækst også i de centrale dele af håndfladen i Hovedstadsområdet.

Erhvervsudviklingen og det byregionale perspektiv

Det byregionale perspektiv er nødvendigt for at forstå lokal udvikling i den enkelte kommune eller i det enkelte erhvervsområde eller boligområde i Hovedstadsområdet. Den funktionelle sammenhængende byregion udgør muligheden for at forstå drivkræfterne bag den moderne urbanisering af erhverv, arbejdskraft og befolkning (herunder pendlingen), og derved give mulighed for at ændre, understøtte eller modgå de udfordringer og dilemmaer, som regionen står overfor.

Erhvervsudviklingen i Hovedstadsområdet er en kompleks størrelse (Winther, 2017), hvor historisk udvikling, planlægning, lokalt initiativ og virksomhedernes forskellige lokaliseringsbehov gør, at byen både erhvervsmæssigt centrerer og ekspanderer, hvilket gør matchet mellem kvalificeret arbejdskraft og virksomhed mere kompliceret.

Arbejdsdeling i Hovedstadsområdet

Winther (2017) viste, at udviklingen i Hovedstadsområdet har en klar geografisk dimension, hvor især håndfladen og den sammenhængende bebyggede by har oplevet en erhvervsmæssig fremgang (i form af beskæftigelse) siden krisen.

En række studier har vist en betydelig og velkendt erhvervsmæssig arbejdsdeling mellem håndfladen, fingrene og det øvrige hovedstadsområde (Hansen & Winther, 2010; 2012) - se Boks 2). De centrale konklusioner er, at industrien og bygge og anlæg har større lokal vægt i fingrene og det øvrige hovedstadsområde end i håndfladen. Her er ikke kun tale om højteknologisk industri (som er væsentlig), men også mellem- og lavteknologisk industri (Hansen et al., 2014), hvis lokaliseringsbehov og f.eks. innovationsnetværk adskiller sig fra de højteknologiske. F.eks. har adgang til vidensinstitutioner mindre betydning for disse virksomheder, mens kunde- og leverandørnetværk er mere afgørende (Hansen & Winther,

2014). Hovedstadsområdet er stadigvæk et vigtigt industricentrum i Danmark med mere end 20 procent af den samlede nationale beskæftigelse (Winther, 2017). Således betyder industriernes konkurrenceevne og mulighed for udvikling ikke kun noget for regionen, men hele landet.

Boks 2: Hovedstadsområdets rumlige arbejdsdeling

Hansen og Winther (2010) undersøgte beskæftigelses- og erhvervsstrukturerne i København (indre og ydre del af håndfladen) samt i de fem fingre i perioden 1982-2002. Studiet viser, at der er en tydelig arbejdsdeling mellem fingrene i Hovedstadsområdet. De nordlige fingre huser en stor del af de vidensintensive erhvervservices, mens de sydlige fingre, og specielt Køgefingeren, har en koncentration af de mere traditionelle erhverv heriblandt transportsektoren.

Ved at gå et lag dybere og se på den beskæftigede arbejdskraft i de vidensintensive serviceerhverv viser det sig, at der i regionen er en tydelig rumlig uddannelsesmæssig arbejdsdeling. Studiet demonstrerer, at de vidensintensive serviceerhverv i Køgefingeren er karakteriseret af en arbejdskraft med et lavere uddannelsesniveau end de tilsvarende erhverv i de nordlige fingre. Derfor konkluderer studiet, at det ikke alene er vigtigt at forstå, at fingrene i Hovedstadsområdet har forskellige roller i forhold til den samlede erhvervsstruktur i regionen, men også at selv inden for de samme erhverv er der tydelige rumlige forskelle på de formelle kompetencer, som arbejdskraften har. Som konsekvens peger studiet på, at det er vigtigt at have for øje i planlægningen at en tilstedeværelse af det, der traditionelt betegnes som vidensintensive serviceerhverv, ikke nødvendigvis er ensbetydende med en arbejdskraft med et højt vidensniveau. Arbejdskraftens kompetencer har en rumlig arbejdsdeling, der potentielt kan betyde, at de vidensintensive erhverv i regionen har meget forskellige forudsætninger for at udvikle sig.

Transportsektoren har siden 1980'erne mistet betydning centralt i Hovedstadsområdet og fået en stigende betydning i resten af området – en langtidsomstrukturering, som synes at fortsætte (Winther, 2017; Hansen & Winther, 2010).

Erhvervsservice synes især efter krisen igen at koncentrere sig i håndfladen, men har ellers med variation siden 1980'erne været en betydelig del af også af fingrenes erhvervsudvikling (Winther, 2017). Inden for erhvervsservice viste studier allerede i 1990'erne en arbejdsdeling mellem de centrale dele og fingrene f.eks. omlokaliseringen og udvikling af bank og forsikring i fingrene (Illeris, 1997; Hansen & Winther, 2010). Efter-krise-udviklingen tyder på, at der igen er opbrud med nye lokaliseringsbehov i nye erhverv, hvor der er en orientering mod håndfladen, hvilket kan føre til tomme kontorlokaler og omdannelse af selv nyere erhvervsarealer (Winther, 2017; Skytt-Larsen & Winther, 2015).

Det er ikke kun en koncentrisk arbejdsdeling, som kan ses i Hovedstadsområdet. Studier har vist, at der også internt i håndfladen og imellem fingrene er en arbejdsdeling og specialisering (Hansen & Winther, 2010). Selvom disse studier er af ældre dato, understreger de specialiseringen og arbejdsdelingen i Hovedstadsområdet. F.eks. udgjorde industrien og bygge og anlæg godt 25 procent af beskæftigelsen i Frederiksbundsfingeren i 2002, men kun 16

procent i Hillerødfingeren, hvor til gengæld forskning og udvikling udgjorde mere end 10 procent (Hansen & Winther, 2010).

Arbejdsdelingen imellem de enkelte fingre efter krisen er nødvendig at forholde sig til i fremtiden også i forhold til f.eks. letbanen og andre tværgående initiativer, som kan være med til at bryde den eksisterende arbejdsdeling og skabe ny vækst, men også øge konkurrencen mellem lokaliteter (Jørgensen et al., 2017; Winther, 2013). Der er et behov for at få afdækket udviklingen efter krisen og undersøge de nye bevægelser i erhvervsudviklingen.

Den ydre by

Urbaniseringen, erhvervsudviklingen og den stigende befolkning har også medført, at byen er ekspanderet fysisk og i højere grad i dag inkluderer de omkringliggende områder og byer (Engelstoft, 2009). Områderne uden for den sammenhængende bebyggede by har ændret sig markant siden 1980'erne og inkluderer bl.a. det øvrige Hovedstadsområde uden for fingrene og håndfladen. I denne transitionszone har der været en transformation af erhvervsstrukturen væk fra en klassisk industri- og landbrugsøkonomi mod en økonomi, der i højere grad er baseret på service og endda vidensservice, som ikke kun betjener et lokalt opland, men hele regionen og endda globalt (Hansen & Winther, 2007). For det andet er der sket en øget integration i byregionens arbejdsmarkeder gennem pendling med baggrund i bosætning (Aner, 2009) og for det tredje er skabt en ny økonomi gennem øget forbrug herunder også en fritidsøkonomi (Winther & Hansen, 2006).

Omstillingen efter krisen kunne tyde på, at erhvervsudviklingen i de det øvrige hovedstadsområde er under pres – virksomhedernes lokalisering præferencer er anderledes i dette område, hvor blandt andet personlige årsager og attraktive boligforhold har mere betydning for virksomhederne end i resten af regionen (Winther & Hansen, 2006). Der mangler en opdateret undersøgelse af den ydre bys udvikling i årene efter krisen.

De mindre bysamfund

Hertil kommer, at noget kunne tyde på, at der er en udfordring for de mindre bysamfund i Hovedstadsområdet især efter krisen (Hansen et al., 2013). Hansen & Winther (2017) har undersøgt beskæftigelsesudvikling med særligt fokus på de mindre byer i Danmark og konklusionerne er at især de mindste byer står over for en række udfordringer. For det første betyder bystørrelse noget. Jo mindre byen er, jo hårdere har krisen ramt i form af nedgang i beskæftigelsen. Det gælder især for byer med mindre end 5000 beskæftigede og især de mindste er ramt hårdt. For det andet, jo større erhvervsdiversitet, jo bedre har byerne klaret sig gennem krisen mht. beskæftigelsesudviklingen. Det betyder at specialisering har sine udfordringer på trods af styrkerne. For det tredje blev byer, som havde en specialisering i industri og traditionel service hårdere ramt af krisen og for det fjerde havde afstand til nærmeste større arbejdsmarked (mere end 10.000 beskæftigede) og afstand til København en betydning. Jo længere væk, jo hårdere ramte krisen i forhold til beskæftigelsesudviklingen.

Dette studie indikerer, at der også for de mindre bysamfund i Hovedstadsområdet er en række udfordringer især efter krisen (både i forhold til erhverv og befolkning), som er værd at undersøge omfanget og dybden af.

Lokaliseringsbehov i Hovedstadsområdet

Det er vigtigt at tænke lokalisering, erhverv og viden sammen i en analyse og planlægning i Hovedstadsområdet i for til erhvervsudviklingen (Winther, 2013). Erhvervsudviklingens kompleksitet, arbejdsdelingen i Hovedstadsområdet og arbejdskraftens betydning for konkurrenceevnen bevidner dette, især fordi viden er blevet en væsentlig faktor for udviklingen af økonomien (Skytt-Larsen & Winther, 2015). At viden og produktion og brug af viden er blevet vigtigere for virksomhederne, betyder, at der er kommet et øget fokus på den infrastruktur, bredt forstået, som omgiver virksomhederne, men der er som allerede indikeret betydelige forskelle (Winther & Hansen, 2006).

En lidt ældre undersøgelse af virksomhedernes lokaliseringsbehov i 2003 viste, at servicevirksomhederne havde meget forskellige lokaliseringsbehov i Hovedstadsområdet. Undersøgelsen inkluderede 10 nøgleserviceerhverv og 182 servicevirksomheder fordelt på Hovedstadsområdet. Undersøgelsen viste tre væsentlige forhold (Winther & Hansen, 2006). For det første, at der var stor forskel mellem, hvad de enkelte erhverv vægter som vigtigt i forhold til deres lokalisering – fra adgang til vidensinstitutioner til mulighed for fysisk udvidelse. For det andet, at der er forskel på, hvad virksomhederne vægter væsentligt alt efter, hvor de er lokaliseret i Hovedstadsområdet – der er således en geografisk specialisering selv inde for samme erhverv alt efter geografi. For det tredje at vægtningen mellem lokaliseringsfaktorerne var præget af lokale forhold, således blev det lokale vejnet og grønne omgivelser vigtigt uden for den bebyggede by, mens parkeringspladser og image havde betydning i de centrale dele af håndfladen.

Ovenstående viser ganske kort kompleksiteten i virksomhederne lokaliseringsbehov. Et fælles træk i undersøgelsen var dog, at centralt for virksomhederne og deres lokalisering er arbejdskraften og dennes kompetence (Winther & Hansen, 2006), hvilket ikke er blevet mindre i forhold til en vidensøkonomisk udvikling (Skytt-Larsen & Winther, 2015; Hansen & Winther, 2015) – se boks 3.

BOKS 3: Vidensøkonomi og geografi

En vidensøkonomi er defineret som en økonomi, hvor evnen til at skabe, dele og bruge viden er blevet en væsentlig konkurrenceparameter for væksten og udviklingen i virksomhederne (Winther, 2013). En central pointe er, at fremkomsten af en vidensøkonomi gælder hele økonomien. I litteraturen peges der på, at vidensøkonomien omfatter bestemte sektorer, som har en særlig høj grad af vidensintensitet f.eks. højteknologiske sektorer, der investerer en stor del af omsætningen i forskning og udvikling. Andre analyser af vidensøkonomien er mere specifikke og ser på enkelte vidensøkonomiske erhverv som f.eks. bioteknologi eller vidensintensiv erhvervsservice som arkitekter eller avanceret IT. Disse erhverv og virksomheder får ofte en del opmærksomhed både i analyser af økonomisk vækst og i erhvervs- og regionalpolitik, men den øgede brug og produktion af viden gælder også andre erhverv f.eks. lav- og mellemteknologiske erhverv f.eks. inden for metalindustrien (Hansen & Winther, 2014; Hansen, 2010).

At viden og produktion og brug af viden er blevet vigtigere for virksomhederne, betyder, at der er kommet et øget fokus på den infrastruktur, bredt forstået, som omgiver virksomhederne og deres brug og produktion af viden. Det vil sige, at f.eks. deres netværk til vidensinstitutioner som universiteter, andre virksomheder og ikke mindst deres medarbejdere, som i høj grad producerer, distribuerer og bruger viden og information, har fået en central betydning for deres lokalisering. Det er derfor også denne infrastruktur, som er væsentlig for at forstå virksomhedernes lokaliseringsmønstre (Winther, 2013).

Tilgængelighed til kvalificeret arbejdskraft

I starten af 2000'erne og frem til i dag har der været fokus på den kreative klasse og humankapital som en væsentlig lokaliseringsfaktor og drivkraft i urbaniseringen og erhvervsudviklingen. Dette fokus er i de senere år bredt mere ud til at omfatte kvalificeret arbejdskraft på alle niveauer (Hansen & Winther, 2015).

Studier har vist, at der siden 1990'erne har været et sammenfald mellem væksten i beskæftigelsen og væksten i andelen af beskæftigede med lang videregående uddannelse, og at dette især gælder for bykommunerne i Hovedstadsområdet (håndfladen og fingrene), men også kommunerne i det øvrige Hovedstadsområde har oplevet denne sammenhæng (Hansen & Winther, 2014; 2015). Et andet aspekt er, at humankapitalen er koncentreret i de centrale dele af Hovedstadsområdet i håndfladen og de nordgående fingre (både efter arbejdssted og bopæl) (Hansen & Winther, 2014; Engelstoft et al., 2006).

Det er især den privatansatte humankapital, som koncentrerer sig i de centrale dele af Hovedstadsområdet, mens den offentlige ansatte humankapital er noget mere geografisk spredt (Hansen & Winther, 2014). Det understøtter arbejdsdelingen mellem Hovedstadsområdet og resten af Danmark, men også arbejdsdelingen inden for Hovedstadsområdet – selv inden for samme erhverv er der en klar arbejdsdeling både koncentrisk mellem håndfladen, fingrene og det øvrige hovedstadsområde og imellem de enkelte fingre (Hansen & Winther, 2010) – der er således en fastholdelse af den geografiske opdeling i Hovedstadsområdet – se boks 4.

BOKS 4: Humankapital og byudvikling

Humankapital er arbejdskraftens kompetencer og færdigheder, som er opnået gennem f.eks. uddannelse, læring og oplæring i virksomhederne. I studier af by og regional udvikling har der været fokus på de højtuddannede, den kreative klasse og talenter, og flere studier har vist, at den regionale/lokale beskæftigelsesvækst har været sammenfaldende med væksten i de højtuddannede både i Europa og USA inklusive Danmark (Hansen & Winther, 2014). Denne udvikling er siden blevet nuanceret. Et sammenlignende studie af Danmark og Sverige har vist, at denne generelle udvikling genfindes i begge lande, men også at den nationale og regionale geografiske kontekst har stor betydning for den konkrete udvikling. Således er der f.eks. betydelige forskelle mellem Danmark og Sverige på, hvilke erhverv som driver udviklingen her under den offentlige sektor (Eriksson et al, 2017). En anden pointe er, at det ikke kun er de højtuddannede, som er sammenfaldende med beskæftigelsesvæksten. Hansen & Winther (2015) viser, at andre uddannelseskategorier herunder de mellemlange uddannelser ligeledes er sammenfaldende med beskæftigelsesvæksten, men med anden geografi, hvor det ikke kun er de centrale byområder, som driver væksten, men også andre regionstyper med en anden uddannelsesprofil.

Ifølge OECD (2009) var en af de store udfordringer for Hovedstadsområdet i fremtiden en mindre arbejdsstyrke og en ældre befolkning, hvilket peger på, at Hovedstadsområdet kommer til at mangle kvalificeret arbejdskraft i fremtiden. Ifølge Vækstforum Hovedstaden (2011) er der ikke kun tale om veluddannet, akademisk arbejdskraft, eller forskere, men også f.eks. faglært arbejdskraft, som kan understøtte den langsigtede økonomiske udvikling. En måde at få flere uddannede i regionen er at hæve uddannelsesniveaet ufraglært arbejdskraft. En anden måde er at tiltrække nye borgere med de relevante uddannelser gennem at tilbyde et attraktivt bo- og arbejdssted, herunder særligt med fokus på tiltrækning af international højt kvalificeret arbejdskraft, men virkeligheden er ofte mere kompleks end blot at skabe en attraktiv by.

Skabelsen af en attraktiv, global by for at tiltrække særlige segmenter medfører nemlig en lang række problemstillinger i forhold til, hvem byen skal være attraktiv for, og hvilke elementer der skal indgå i en attraktiv by (Florida, 2002; 2017). Dette er ikke ligetil, da en satsning på den kreative klasse eller de højtuddannede kan skabe øget segregation, gentrificering, øgede konflikter i byen og på sigt manglende diversitet (Andersen, 2005; Andersen & Winther, 2010; Hansen & Larsen, 2008; Winther, 2013).

Nye transportinvesteringer, mobilitet og omstrukturering

Øget tilgængelig kan være en anden vej frem og kan være med til at omdanne byen og lokaliteterne (Bothe et al., 2017). Et nyt studie af metroens betydning på erhvervsudviklingen i de centrale dele af håndfladen viser, at beskæftigelsesudviklingen 2002-2012 i høj grad har fundet sted i de metronære områder i sammenligning med ikke-metronære områder, hvilket understreger sammenhængen mellem planlægning, tilgængelighed og virksomhedernes lokaliseringsbehov. En anden pointe fra studiet er, at der mellem de metronære områder er sket en omstrukturering, og at enkelte områder f.eks. indre by og Østamager oplevede

reduktion i beskæftigelsen over en længere periode. Det er konklusioner, som er interessante, da processerne peger på nye geografiske mønstre, men også omdannelse i eksisterende områder. Der mangler især efter krisen et overblik over omdannelsens geografi så i forbindelse med tilgængelighed.

En anden udfordring er ændrede mobilitetsformer og organisering i projekter, som udfordrer den klassiske bolig-arbejdsstedstrafik (Shearmur, 2017). Vidensøkonomien bliver også mere mobil, både mht. muligheden for hjemmearbejde, mens også at mange serviceerhverv i stigende grad arbejder på tværs af virksomheder i projekter, hvilket skaber nye forhold for mobilitet og netværk (Skytt-Larsen & Winther, 2015). F.eks. konsulenter som har arbejdsplads hos kunden eller projekter, hvor personer fra flere virksomheder deltager, kræver nye former for mobilitet og medfører en udfordring for både virksomheder og de lokaliteter som skal understøtte denne udvikling. Det ved vi kun ganske lidt om.

Hovedstadsregionens demografiske udvikling – kort fortalt

Befolkningen vokser i Hovedstadsområdet, også i fremskrivningerne, og der er mange analyser af de enkelte udviklinger, men kun ganske lidt på Hovedstadsområdets geografi (Jørgensen et al., 2017). Vi har her valgt et par nedslagspunkter, som peger i retning af en stigende specialisering og geografisk opdeling i Hovedstadsområdet, som rækker ud over centralkommunerne.

Den nuværende vækst står i kontrast til udviklingen fra 1970'erne. Efter krisen i 1970'erne oplevede især de centrale dele af Hovedstadsområdet, at befolkningssammensætningen ændrede sig i retning mod en relativ overvægt af unge og ældre, mens gruppen af erhvervsaktive, og også børnefamilier, reduceredes betragteligt (Aner, 2009; Hansen og Winther, 2012; Engelstoft, 2009). Denne udvikling var relateret til den økonomiske omstrukturering som især industrien gennemgik i disse år (Maskell, 1986). Mens Københavns Kommune kæmpede med vigende befolkning i den erhvervsaktive alder, oplevede de omkringliggende kommuner en tilgang af selvsamme gruppe. Det gjorde de bl.a. fordi de øvrige kommuner i fingerplanen kunne tilbyde boliger i tilknytning til grønne områder, gode skoler og adgang til et københavnsk arbejdsmarked, der i stigende grad kunne karakteriseres ved investeringer i arbejdspladser i omegnskommunerne snarere end i København og på Frederiksberg (Jørgensen et al., 2017).

En række tiltag i 1990'erne, vækst i økonomien og erhvervsmæssig omdannelse første bl.a. til udlægning af nye områder til bolig og serviceerhverv blandt andet langs Københavns havnefront, i Ørestad og Nordhavn (Andersen & Winther, 2010). Det har bl.a. været medvirkende årsag til at ændre udviklingen i centralkommunerne. I de seneste tiår har betydelig fastholdelse af blandt andet børnefamilier i København samtidig med at det de øvrige kommuner i Hovedstadsområdet har fasthold eller øget deres befolkningstal. Sehested (2017) viser, at fremskrivninger af befolkningsudviklingen i alle kommuner i fingerplanen er positiv, men også at den forventede stigning tiltager med nærhed til håndfladen, hvilket reelt afspejler et billede lig det vi ser på landsplan, nemlig at befolkningsudviklingen er mere positiv jo tættere man kommer på de mest urbaniserede kommune. Ifølge Sehested (2017) er det demografiske mønster, som viser sig i Hovedstadsområdet præget af udviklingen i boligpriserne gennem de seneste år. Fra at Københavns og Frederiksberg kommuner oplevede en stigning i antallet af børnefamilier i årene efter den økonomiske krise i 2007/2008, tyder de seneste tal på, at flere unge familier igen flytter ud af de centrale kommuner og bosætter sig i omegnskommuner inden for det storkøbenhavnske arbejdsmarked.

Andersen & Andersen (2016) skriver, at *"...et parcelhus i forstaden er og bliver den foretrukne boligform for de fleste. Det har krisen ikke kunnet rykke ved, højst trække beslutningen om flytning ud."* Hermed peger de på et vigtigt parameter i forståelsen af den demografiske dynamik, som vi kan se i Hovedstadsområdet, nemlig at en andel af den befolkningstilvækst, der har været i de centrale kommuner kan tilskrives et boligmarked i stilstand i årene efter krisen, men at denne stilstand er i færd med at opløses grundet stigende boligpriser på specielt det københavnske boligmarked. Der kan derfor, jf. både Sehested (2017) og Andersen & Andersen (2016), identificeres et mønster i Hovedstadsområdet demografi, hvor de

parcelhuskvarterer, som forstadskommunerne tilbyder, vil være attraktive for specielt børnefamilier, mens unge studerende, enlige og ældre i stigende grad vil karakterisere befolkningsstrukturen i Københavns og Frederiksberg kommuner.

Denne udvikling kan være med til at udfordre sammenhængen mellem erhvervsudviklingen og befolkningsudviklingen på lang sigt og øget presset på infrastrukturen og være med til at skabe nye opdelinger baseret på fremtidens bolig-arbejdsstedspending (Mutalic, 2017).

Boks 5: Udflytning fra centralkommunerne

Louise Aner offentliggjorde i 2009 sin phd.-afhandling om udflytninger fra centralkommunerne med fokus på børnefamiliers udflytninger og bostedsvalg. To vigtige årsager til udflytningen er, ifølge studiet, et ønske om at skabe et roligt og trygt miljø for sine børn eller pga. ændret boligbehov. Samtidig er nærhed til det københavnske arbejdsmarked vigtigt.

Ser man specifik på udflytningen af 25-65 årige fra København og Frederiksberg Kommuner til det øvrige Sjælland, Lolland og Falster i årene 1992-2002 fremkommer, at udflytningen er steget med 18 %. En stor del af de udflyttende bosætter sig i forstadskommunerne, men antallet af personer, der flytter længere ud, er stigende. Unge børnefamilier er overrepræsenteret blandt udflytterne, ligesom de typisk tilhører mellem- og højindkomstgruppen. Aner (2009) finder også at jo lavere hustandsindkomst udflytterne har jo længere væk flytter de fra København.

Udflytning og boligdrømme

Nogle studier, som vedrører den demografiske udvikling i Hovedstadsområdet, fokuserer på udflytninger fra København til de omkringliggende kommuner og drivkræfterne bag. Aner (2016) finder, at børnefamiliers udflytning fra København til de omkringliggende kommuner primært udløses i høj grad af at blive børnefamilie. Ergo bliver det at have eller få børn en vigtig faktor i den interne migrationsbalance, der er i Hovedstadsområde. Aner (2016) konkluderer, at der kan identificeres to typer af udflyttere. For det første udflyttere der er trætte af det byen tilbyder og søger landlige, grønne omgivelser, og for det andet de, der primært flytter, fordi prisniveauet på boligmarkedet og husdrømme ikke kan forenes i de centrale dele af Hovedstadsområdet, således er der tale om både push- og pull-faktorer.

Den fremtidige demografiske udvikling i Hovedstadsområdets må fortsat forventes at være stærkt forbundet til de økonomiske konjunkturer. De senere år har man bygget boliger, der tilbyder noget andet end en lejlighed i byen eller et parcelhus i forstadskommunerne. Disse typer af f.eks. moderne bofælleskaber i Trekroner, som Aner (2009) bl.a. undersøgte, er attraktive, fordi de er bynære, hvilket muliggør en karriere i byen, men samtidig tilbyder et fælleskab, der oftest karakteriseres af landsbymiljøet (se boks 5). Samtidig bliver der bygget boliger, der primært henvender sig til børnefamilier med stabile indkomster. Fortsætter priserne på boligmarkedet med at stige, som de gør i disse år, kan det sandsynligvis forventes, at antallet af unge børnefamilier i København og Frederiksberg falder, da mange vil have svært ved at finansiere større familievenlige lejligheder i byen, mens en stigning af selvsamme

familier vil kunne forventes i de nyetablerede udstykningsområder, der skyder op i pendlingsafstand til de centrale dele af Hovedstadsområdet, hvilket kan øge presset på de grønne områder og dermed også udfordre den nuværende planlægning.

Befolkningens socioøkonomiske karakteristika og ulige geografi

Hansen og Winther (2010; 2012; 2014) undersøger udviklingen i bl.a. Hovedstadsområdet og ser blandt andet på de kompetencer befolkningen har i forhold til arbejdsmarkedet. Her viser det sig, at der er en tydelig koncentration af højtuddannede i den centrale del af området og i Hovedstadsområdet generelt set i forhold til resten af landet, men også at der mellem fingrene er en stor forskellighed i befolkningens socioøkonomiske karakteristika – segregationen er ikke kun tydelig i Københavns Kommune, men i hele regionen (Andersen, 2005)

Et af de mønstre, som kan ses, er at det gennemsnitlige uddannelsesniveau er højere i de nordlige fingre sammenlignet med de sydlige kommuner (Hansen & Winther, 2010). Dette mønster betyder, at der er en skævvridning af i Hovedstadsområdet, hvor de demografiske og boligsociale udfordringer i kommunerne syd og vest for København typisk er nogle andre end dem, der er i den nordlige del af Hovedstadsområdet. Engelstoft et al. (2006) undersøgte Hovedstadsområdet med afsæt i tre demografiske parametre; aldersstruktur, uddannelsesstruktur og indkomststruktur. I studiet argumenterer de for, at man bør forstå Hovedstadsområdet som en funktionelt sammenhængende region, der går på tværs af de administrative grænser. Med afsæt i den klare ulige geografi i Hovedstadsområdet med hensyn til aldersstruktur, uddannelsesstruktur og indkomststruktur betyder det, at handlinger et sted påvirker og medfører forandringer andre steder i Hovedstadsområdet gennem sociale og økonomiske relationer som eksempelvis bolig-arbejdsstedsrelationen, kulturforbruget eller virksomheders brug af underleverancer herunder serviceydelser. Eksempelvis vil kommuner med en skæv aldersstruktur, uddannelsesstruktur eller indkomststruktur være udfordret ift. At oppebære et konkurrencedygtigt serviceniveau, hvis *"...kommunens arbejdsmarked, offentlige udbud eller indtægtsgrundlag ses isoleret. Behovet for at kunne trække både på højt- og lavt uddannede samt på unge, midaldrende og ældre generationer er blevet essentielt for generel økonomisk dynamik og aktivitet."* (Engelstoft et al. 2006 p 42).

En opdatering af strukturerne på det byregionale niveau vil give en ny indsigt i regionens geografiske strukturer efter krisen. Er opdelingen blevet forstærket eller sker der en begyndende omdannelse af de grundlæggende strukturer?

Forskningstemaer og forslag til projekter (i kort format)

Hovedstadsområdet geografi, erhvervs- og befolkningsudvikling især efter krisen mangler analyse. I det følgende peger vi på tre temaer og giver en række bud på spørgsmål og undersøgelsesfelter, hvis besvarelse f.eks. i forbindelse med speciale vil give indblik i Hovedstadsområdets udvikling og fremtidige udfordringer!

Geografi

Hovedstadsområdets og fingerplanens rumlige struktur, arbejdsdelingen og urbanisering. Efter krisen er der tegn på, at der er sket en koncentration af erhverv og befolkning i de centrale dele af regionen. Er der tale om en ny tendens i urbaniseringen af Hovedstadsområdet?

A) Den centrale by i Hovedstadsområdet er i vækst både mht. erhverv og befolkning – hvad er det, som er i vækst og hvorfor?

B) Små byer og mellemstore bysamfund i Hovedstadsområdet – status og fremtid. Hvordan har de mindre bysamfund udviklet sig? Klarer nogle sig bedre end andre og hvorfor?

C) Arbejdsdeling i Hovedstadsområdet – hvilke udfordringer giver den koncentriske og tværgående arbejdsdeling i en periode med koncentration i håndfladen? Hvordan har arbejdsdelingen udviklet sig siden 2008?

D) Den ydre bys anatomi - vokser den ydre by stadigvæk? Den ydre by har været i vækst siden 1980'erne og ændret socioøkonomisk status. Er denne udvikling fortsat efter krisen? Forstærker både tilflytningen og omdannelsen af erhvervsstrukturen?

E) Før og efter krisen – en ny type urbanisering? Har urbaniseringen ændret karakter efter krisen og hvordan? Noget tyder på en ny fase af urbanisering med øget koncentration centralt, er det krisen eller fremtid?

F) Omdannelse af erhvervsarealerne f.eks. omkring Ring 3 er en af fremtidens udfordringer, da arealerne er store og erhvervsudviklingen en udfordring. Hvilken omdannelse skal finde sted og hvilke udfordringer og hvilke lokaliseringsbehov skal dækkes? Hvilke erhverv, hvilken arbejdskraft kan understøttes på disse arealer?

G) Befolkningen vokser, men hvilken geografisk-demografisk dynamik er der i denne udvikling? Hvilken vækst og kan de mindre bysamfund også få del i væksten? Hvilken betydning har omdannelsen af sølv- og guldbryllups kvarterer i Hovedstadsområdets dynamik?

Erhverv

Erhvervsudviklingen er kompleks med en betydelig diversitet. Erhvervsstrukturen i Hovedstadsområdet er i fortsat udvikling både mht. strukturen og i de enkelte erhverv.

A) Erhvervsudvikling efter krisen – status og udfordringer! Hvilke erhverv er i vækst, hvor og hvorfor? Er der nye tendenser?

B) Vidensintensive erhvervsserviceerhverv er centrale erhverv i Hovedstadsområdet med nye krav til mobilitet og by. Hvad betyder det for fremtidens by mht. mobilitet og tilgængelighed?

C) Hvilken betydning og behov har industrien i Hovedstadsområdet? Industrien er der stadigvæk og Hovedstadsområdet er stadig en produktionsregion, men automatisering, innovation og ny arbejdskraft skaber nye lokaliseringsbehov. Hvilken rolle skal industrien have i fremtiden?

D) I hvilken grad er forståelsen af en central placering den samme for forskellige brancher og forskellige typer af virksomheder? Er der en bestemt type arbejdsdeling? Hvad skal der planlægningsmæssigt til for at ændre dette?

E) Arbejdskraftens kompetencer er centrale for erhvervsudviklingen og jobskabelsen i Hovedstadsområdet – har krisen ændret på dette? Hvilke kompetencer vil i fremtiden være afgørende og hvordan kan det regionale arbejdsmarked understøtte udviklingen?

F) Humankapital er afgørende for fremtidig udvikling, men hvilke typer af humankapital er drivkræften? Og i hvilke erhverv? Hvilken bolig-arbejdsstedsdynamik er til stede for den kreative klasse?

Befolkning

Befolkningen vokser og den centrale by er en ung by, men mens Hovedstadsområdet vokser har man også demografiske udfordringer mht. færre erhvervsaktive og flere ældre.

A) Centralkommunernes befolkning vokser, men hvilken vækst? Bliver den ved? Byen er ung, men hvem er de?

B) Udlændinge udgør en betydelig del af befolkningsvæksten i centralkommunerne. Hvem er de? Studerende, expats? Bliver de i kommunen? Hvor længe?

C) Hvilken betydning har krisen haft på demografien og den demografiske udvikling i Hovedstadsområdets forskellige geografiske dele?

D) Hvad er drivkræfterne bag befolkningsudviklingen i Hovedstadsområdet mht. til erhvervsaktive? Hvordan sikres fremtidens arbejdsudbud? Hvor er deres arbejdsplads? Fastholdes den geografiske opdeling?

Referencer

- Andersen, H.T. & Andersen, H.S. (2016) Fra provisen til forstæder – vandring og bosætning i København. *Byplanhistorisk Skrift: Har forstaden erobret byen?* Nr. 77, pp. 19-30.
- Andersen, H. T., Møller-Jensen, L., & Engelstoft, S. (2011). The end of Urbanisation? Towards a new Urban Concept or Rethinking Urbanisation. *European Planning Studies*, 19(4).
- Andersen, H. T., & Winther, L. (2010). Crisis in the Resurgent City? The Rise of Copenhagen. *International Journal of Urban and Regional Research*, 34(3), 693-700. DOI: 10.1111/j.1468-2427.2010.00984.x
- Aner, L.G. (2009) Udflytninger fra København - Børnefamiliers udflytninger og bostedsvalg i et hverdagslivsperspektiv. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet
- Aner, L.G. (2016) Dwelling habitus and urban out-migration in Denmark. *European Urban and Regional Studies* 2016, Vol. 23(4) 662–676
- Bothe, K., Hansen, H.K., & Winther, L. (2018) Public Transport Investments, Spatial Restructuring and Uneven Intra-Urban Employment Growth: The Case of the Copenhagen Metro. Working paper, Institut for geovidenskab og naturforvaltning.
- Breum, J. (1991): Industriel fornyelse og industriens regionale udvikling. Rapport nr. 60. Institut for Veje, Trafik og Byplan, Danmarks Tekniske Højskole, København.
- Engelstoft, S. (red.) (2009). *Byen i landskabet: landskabet i byen*. Danmark: Geografforlaget.
- Engelstoft, S., Hansen, H. K., & Winther, L. (2006). Den porøse storby: sammenhænge i bylandskabet. *Samfundsøkonomen*, 3, 37-42.
- Florida, R. (2017). *The New Urban Crisis - How Our Cities Are Increasing Inequality, Deepening Segregation, and Failing the Middle Class, and What We Can Do About It*. Basic Books.
- Florida, R. (2002a). *The rise of the creative class*. New York, NY: Basic Books.
- Hansen, H. K., Hansen, K. E. H., & Winther, L. (2013). Virksomheder, erhverv og arbejdsmarkeder. I N. B. Groth, & C. Fertner (red.), *Stationsbyer i dag* (s. 107-118). København: Realdania.
- Hansen, H. K., & Winther, L. (2015). Employment growth, human capital and educational levels: uneven urban and regional development in Denmark 2002–2012. *Danish Journal of Geography*, 115(2), 105-118. DOI: 10.1080/00167223.2015.1034741
- Hansen, H. K., & Winther, L. (2014). Regional development and the impact of the public sector in Denmark: employment growth and human capital. *Geografisk Tidsskrift/Danisk Journal of Geography*, 114(2), 156-168. DOI: 10.1080/00167223.2014.952750
- Hansen, H. K., & Winther, L. (2012). *The urban turn: cities, talent and knowledge in Denmark*. Aarhus Universitetsforlag.

- Hansen, H. K., & Winther, L. (2010). The spatial division of talent in city regions: location dynamics of business services in Copenhagen. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 101(1), 55-72. DOI: 10.1111/j.1467-9663.2009.00517.x
- Hansen, H. K., & Winther, L. (2007). The Spatialities of Urban Economic Geographies: New Industrial Spaces in the Outer City of Copenhagen. *Geografisk Tidsskrift/Danish Journal of Geography*, 107/2, 45-58.
- Hansen, K. E. H., & Winther, L. (2017). Employment growth in Danish towns and regions since the crisis: industrial structure, city size and location, 2008–2013. *Geografiska Annaler. Series B. Human Geography*. DOI: 10.1080/04353684.2017.1405358
- Hansen, T., & Winther, L. (2014). Competitive low-tech manufacturing and challenges for regional policy in the European context: lessons from the Danish experience. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 7(3), 449-470. DOI: 10.1093/cjres/rsu015
- Hansen, T., Winther, L., & Hansen, R. F. (2014). Human capital in low-tech manufacturing: The geography of the knowledge economy in Denmark. *European Planning Studies*, 22(8), 1693-1710. DOI: 10.1080/09654313.2013.797384
- Illeris, S. (1997). The Changing Location of Service Activities in the Copenhagen Region. *Geografisk Tidsskrift* 97, pp. 120–142.
- Jørgensen, G., Vejre, H., Caspersen, O. H., Sehested, K., Winther, L., & Højgaard Jensen, E. (red.) (2017). *Hovedstaden 2030: Fremtidens udfordringer for planlægning i hovedstadsområdet*. Frederiksberg: Dansk Byplanlaboratorium.
- Kyndesen, M. B. J., Vesterager, J. P., Busck, A. G., Primdahl, J., Vejre, H., Kristensen, L. S., & Nissen, A. L. (2016). *Bynære landbrugsområder i Hovedstadsregionen 2014: Udvikling i landbrug, landskab og bebyggelse 1984-2014*. København: Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, Københavns Universitet. IGN Rapport
- Maskell, P. (1986): *Industriens flugt fra storbyen*. Copenhagen, Handelshøjskolens Forlag,
- Sehested, K. (2017) Hvordan håndterer vi en stadigt voksende befolkning og ændret bolig efterspørgsel? I Ed. Ellen Højgaard Jensen, *Hovedstaden 2030 Fremtidens udfordringer for planlægning i hovedstadsområdet*, pp. 8-19. Dansk Byplanslaboratorium.
http://www.byplanlab.dk/sites/default/files2/Hovedstaden2030_enkeltsider_0.pdf
- Smidt-Jensen, S., Skytt, C. B., & Winther, L. (2009). The geography of the experience economy in Denmark: employment change and location dynamics in attendance-based experience industries. *European Planning Studies*, 17(6), 847-862. DOI: 10.1080/09654310902793994
- Skytt-Larsen, C. B., & Winther, L. (2015). Knowledge Production, Urban Locations and the Importance of Local Networks. *European Planning Studies*, 23(9), 1895-1917. DOI: 10.1080/09654313.2015.1042840

Winther, L. (2017). Hvordan sikrer vi attraktive lokaliteter til fremtidens erhverv? I G. Jørgensen, O. H. Caspersen, & E. H. Jensen (red.), Hovedstaden 2030 Fremtidens udfordringer for planlægning i hovedstadsområdet: En vidensbaseret gennemgang (s. 20-32). Frederiksberg: Dansk Byplanlaboratorium.

Winther, L. (2013). Bykonkurrence, vidensøkonomi og herlighedsværdier. I Den grænseløse by (s. 83-95). Center for Strategisk Byforskning, Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, Københavns Universitet.

Winther, L. (2001). The economic geographies of manufacturing in greater Copenhagen: Space, evolution and process variety. *Urban Studies*, 38, 1423-1443.

Winther, L., & Hansen, H. K. (2006). The economic geographies of the outer city - industrial dynamics and imaginary spaces of location in Copenhagen. *European Planning Studies*, (14(10)), 1387-1406.